

Mehmet Genç'in ardından: Osmanlı nasıl yükseldi?

*İskender Öksüz, dün kaybettiğimiz tarihçi Mehmet Genç'in Osmanlısını anlatıyor:
“Olağanüstü bir devletin olağanüstü felsefesini, olağanüstü bir bilim adamı bize hediye edebilirdi.”*

Yazan: İskender Öksüz

Tarih: 20.03.2021

Yayınlandığı yer: Milli Strateji Araştırma Kurulu

<https://millidusunce.com/misak/bir-omrun-adandigi-soru-osmanli-nasil-yukseldi/>

Bu yazı İskender Öksüz'ün

“Niçin Geri Kaldık?- Tarih-Devlet-Ekonomi-Yönetim”

*kitabında yayımlanmıştır.**

Bir ömrün adandığı soru

Mehmet Genç, cevabı mutlaka bulmaya kararlı bir bilim adamı hüviyetiyle soruyor: Avrupa, kuruluş ve yükseliş devirlerinde Osmanlı'dan daha güçlü idi. Nüfusta güçlüydü, üretimde güçlüydü. Buna rağmen ve Avrupa devletleri sık sık Haçlı bayrağı altında birlikte hareket ettikleri halde Osmanlı, Avrupa aleyhine nasıl başarıyla büyüdü?

Fikir dağarcığımız henüz lise münazarası seviyesindeyken “Osmanlı niçin yıkıldı” sorusu sık sık karşımıza çıkardı. “Gerici oldukları için”den, “demokrasi olmadığı için”e kadar, her biri bir öncekinden saçma ve bazıları da “endüstrileşmedikleri için” gibi daha az saçma birçok cevabı vardı bu sorunun. Emin Oktay’ın dışında da biraz tarih okumuş olmanın avantajıyla ben şöyle düşündüm: Bunun cevabını bulmamız şart; Türkiye Cumhuriyeti’ni yaşatabilmek için. Fakat daha önce başka bir soruya da cevap vermeliyiz... Osmanlı İmparatorluğu nasıl altı asır yaşadı?

Yanılmıyorsam, Japon imparatorluk ailesi hâriç, Osmanlı, dünya tarihinin en uzun ömürlü hanedanıdır. Üstelik Japonya gibi çok geniş ve su dolu bir hendeğin arkasında değil, dünyanın merkezinde oturmaktadır. Dolayısıyla makul soru, “Osmanlı nasıl bu kadar uzun yaşadı?”dır.

Eh o zaman da biraz kopyaydı; şerefi bana değil, ciddî tarihçilerimize aitti ama meğer bu, hiç de yabana atılacak bir kopya değilmiş. Mehmet Genç, titiz bir entelektüel ve ilmî disiplin içinde ve cevabı mutlaka bulmaya kararlı bir bilim adamı hüviyetiyle soruyor: Avrupa, kuruluş ve yükseliş devirlerinde Osmanlı’dan daha güçlü idi. Nüfusta güçlüydü, üretimde güçlüydü. Buna rağmen ve Avrupa devletleri sık sık Haçlı bayrağı altında birlikte hareket ettikleri halde Osmanlı, Avrupa aleyhine nasıl başarıyla büyüdü? Bu Osmanlı’nın birinci problematiğidir diyor Genç. İkincisi de şu: Gerileme devri, Avrupa’nın endüstrileşmesine tekabül eder. O dönemde Avrupa bütün dünyaya hâkim olmuştur. Gerçekten de endüstrileşme insanlık tarihini ikiye bölen bir gelişmedir; sonrası ile öncesi birbirine benzemeyen bir kırılmadır. Yükseliş döneminde zaten Avrupa lehine olan nüfus ve ekonomi üstünlüğü bu dönemde katlanarak artmıştır. Bütün bu faktörlere rağmen ve endüstrileşmediği halde Osmanlı’nın gerilemesi niçin bu kadar yavaştır? Bu da ikinci Osmanlı problematiği.

Osmanlı problematiği

Mehmet Genç, işe, böyle büyük meselelerle değil görece daha basit sorularla başlamış. Rahmetli Prof. Ömer Lütfi Barkan’ın yanında, iktisat tarihi doktora programına kabul edildiği zaman seçilen konu, “Endüstri devriminin Osmanlı iktisadına etkisi”... İktisat tarihinde doktora yapacak bir Mülkiyeli. Bu taze bir bakış açısı demek. Yabancı dili de var, Fransızca. Eh daha ne istiyorsunuz? Türkçe yayınları oku, Fransızca yayınları oku, onların atıf yaptıklarına sen de atıf yap, tezi bitir, doktorayı al. Endüstri devrimi Osmanlı’ya nasıl mı tesir

etti; o da kolay. Vergi miktarlarındaki artışları, azalışları izle... Vergi artıyorsa üretim artıyor, azalıyorsa azalıyordur...

Genç, işlerin o kadar basit olmadığını çabuk keşfediyor. Çeşitli sektörlerde tahsil edilen vergiler yüz, yüzeli yıllık zaman aralıklarında sabit kalıyor. Uzun enflasyon dönemlerinde bile pek az değişiyor. Türkçe ve Fransızca kaynaklarda bu problemin çözümü yok. Daha vahimi, problemin kendisi de bu kaynaklarda yok! Ömer Lütfi Hoca, her müşfik hocanın yapacağı teklifi yapıyor, “Şu ana kadar bulduklarınla tezini yaz, derecenı al, sonra devam edersin”. Hayır diyor Genç. Bu problemi çözmeden yazacağı tezden rahatsız olacak. Belki İngilizce kaynaklarda cevap vardır diye düşünüyor; oturup İngilizce öğreniyor! İngilizceyi ne kadar zamanda öğrendiğın yazmamış, fakat öğrendikten sonra İngilizce kaynakları okuması iki yıl sürmüş. Orada da cevap yok.

Son çare ünlü Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne doğrudan müracaat. Bu sefer yeni bir dil değil ama Osmanlı’nın terminolojisini ve farklı yazı cinslerini öğrenmek gerekiyor. Çoğu kolaydı diyor Mehmet Genç, fakat divanî ve siyakat gibi yazılarda sıkıntı çekiyordum. Arşivi okumada kendisine bir başka büyük akıl, rahmetli Erol Güngör Hoca yardımcı oluyor. Benim o tarihlerde olan biteni fark etmem de Erol Güngör vasıtasıyladır. Mehmet Genç’ten o kadar sevgiyle bahsederdi ki... Arşivden çıkmayan bir Mehmet Genç; âdetâ bir ilim çilesindedir ama kırk günle falan sınırlı değildir ve dolacağa da benzemez. Tutku ki ne tutku! Allah’tan Türkçe’deki “tutku”, yabancı dillerdeki “obsesyon” gibi menfî anlamlar taşımıyor. Bazen birlikte okuduklarının arasında ilgi çekici bulduğu ifadeleri de bizimle paylaşırdı Erol Güngör. Aklımda Osmanlı vakanüvisinin Napolyon’u tarifi kalmış: “Frenk cenerallerinden Napolyon nâm sergerde!”.

Tabii bu arada doktora süresi bitiyor, öğrenciliği de. Ömer Lütfi Barkan Hoca, macerayı yakından izlediği ve bunun bir başarısızlık değil, olağan dışı bir ilim tutkusu olduğunu bildiği için Mehmet Bey’i bu sefer uzman kadrosuyla istihdam ediyor. Barkan Hoca’nın ömrü vefa etmiyor. Doktora da kalıyor ama Mehmet Genç soruya cevap aramaya devam ediyor.

Osmanlı vergi kaynakları bir cins ihaleyle kiralanmakta. İltizam denilen bu usulde, belli bir yerin, belli bir konudaki vergisini tahsil işi arttırmaya çıkarılıyor ve en yüksek fiyatı verende kalıyor. Verilen iş, o mahalde o konudaki verginin toplanması. Bu mahal ve konu, bir gümrük veya bir borsa olabilir; başka vergi kaynakları da. Bunların her birine “mukata” deniyor.

Devletin ihaleyi kazanandan, yani mültezimden istediği yıllık ödeme, sabit bir rakam. Biz o rakamı “vergi” diye anlarsak ki kayıtlarda öyle görünüyor, bu miktar on yıllar, hatta asırlar boyu değişmiyor. Değişen ve devletin asıl önem verdiği, başta alınan peşin para. Mültezim, yani vergi toplama işini alan mukatadan devlete verdiği üstünde tahsilat yaptığında fazlası kendisine kalıyor, ki işte artıp eksilen gerçek vergi bu fiilen toplanan miktar. Fakat Osmanlı Maliyesi’nin kayıtlarında o rakam gelir olarak görünmüyor.

Bunu keşfettikten sonra Mehmet Genç’in önünde artık bir ekonomi matematiği problemi var. Cari faiz haddi belli iken, bir mukata ihaleyle şu kadar kuruşa alınmışsa, onun geliri ne idi? Böylece ihale bedellerinden hareketle ve tersine hesapla fiilen tahsil edilen vergiler-yaklaşık olarak- bulunabilmektedir. Şirket satışlarında veya borsaya yeni arz edilen şirketlerin hisse değeri hesaplarında buna benzer bir metot uygulanır. Adı, “indirgenmiş nakit akışı”dır. Mehmet Genç’in hesabı bunun tersi: Mukatanın değeri şu kadarsa, nakit akışı nedir?

Böylece on yıllara yayılan çile biter. Mehmet Genç, cevabı yakalamıştır. Artık Türkiye’nin veya bir vilayetin, bölgenin üretim rakamlarındaki değişimleri takip edebilmekte, bu değişimlerin endüstri devrimiyle de, kaybedilen topraklarla ve pazarlarla da ilişkisini izleyebilmektedir. Meselâ Tokat’ı inceleyip, Tokat ekonomisinde içdenizimiz Karadeniz’in ne demek olduğunu görebiliyorsunuz. Ardından da içdenizin kaybedilmesinin sonuçlarını.

Stres teorisinin mucidi Hans Selye, “Rüyadan Keşfe” adlı eserinde, bilim adamlarının iki cins olduğunu yazar. Bilgi bir ormansa, bir tip bilim adamı, maymun gibi daldan dala, ağaçtan ağaca atlamaktadır. Genel görüşü son derece güçlüdür ama detaya hâkim değildir. Diğer bir tipi, ipek böceğine benzetir. Ormana değil, ağaca veya dala da değil, bir yaprağa odaklanmıştır ve uzun zaman da alsın o yaprağı hazmeder! Mehmet Genç ikinciye benziyor ama o derece bir tutkuyla çalışmış, ormandaki yapraklardan o kadar büyük miktarları hazmetmiş ki genellemeleri de sağlam ve özgün.

Ampirik bilgi, deha seviyesinde bir kafada belli bir miktarın üzerinde birikince genellemeler belirmeye başlıyor. Genç’te olan bu. Osmanlı’nın ne yaptığı, nasıl yaptığını bütün ayrıntısıyla inceledikçe, yaptıklarının arkasındaki akıllı da görmeye başlıyor. Osmanlı Devleti’nin niçin öyle yaptığı, yani Osmanlı’nın iktisat felsefesi ve ilkeleri de çözülüyor.

Genç de bunun farkında ve 1966’da İstanbul Üniversitesi’nin kendisine verdiği fahrî doktora için yapılan törendeki konuşmasında halini şöyle anlatıyor: “İnsan incelediği, zihin dünyasını yönelttiği obje ile bir şekilde kaynaşmaya başlar. Onun özellikleri ile bulanır; obje nerede biter, zihin nerede başlar, fark edilmesi bile zorlaşır. İnsan okyanusta yüzmeye kalkınca, tabii ki derinliklerin üzerinde görünür. Aslında derinlik kendisinde değil, içinde yüzdüğü okyanustadır.” “Benim esas şansım, devasa bir obje ile uğraşmaktan ibarettir. Osmanlı Devleti, tarihin tanıdığı sayılı büyük yapılardan biridir. Kendi tarihimizde de dünya ölçüsünde rol oynama imkânı bulduğumuz müstesna bir dönemdir. 600 yıl süren bu büyük mirasın üzerine eğilmek, okyanusta yüzmeye başlamak gibi bir şey.”

Mehmet Genç, “vergi miktarları neden değişmiyor” sorusuyla yola çıkmış. Kendi tabiriyle bu yoldaki hâli, “Hac yolundaki bir karınca”ya benziyor. Yirmi yıl sonra bu sorunun cevabını bulmuş bulmasına. Fakat o yolculuk esnasında bu cevaptan çok daha fazlası derlenmiş ve yolculuğa çıkış sebebini ikinci plana itecek başka şeyler keşfedilmiş: Osmanlı Devleti’nin, üç temel maddede toplanan ekonomi felsefesi! Bu felsefeyi sonraki yazıya bırakıp Mehmet Genç’in akademik dünyadaki macerasına dönmek istiyorum. Doktora çalışması 1960’ta başlıyor ve ta başta Mehmet Genç, değişmeyen vergi problemine takılıyor, veya “takıyor”. Yoksa, Ömer Lütfi Barkan Hoca’nın, “şu ana kadar bulduklarını yaz” teklifine, her hâlde bin doktora öğrencisinden 999’u evet derdi. Demek ki derinlik sadece okyanusta değil, üstünde yüzende de. Probleme bir yabancı dil yetmiyor, ikincisi öğreniliyor. O da yetmiyor, Osmanlı kayıtlarını okuma tekniği elde ediliyor. Doktora bir unvan, bir diplomadır. Genç’in aklında bunlar yok. Onun zihninde sadece ilmî problemi var. Sonunda aradan kabaca kırk yıl geçiyor. Ve şimdi elimizde bir kitapta toplanan olağanüstü bulgular var. Ötüken Yayınları’ndan yedinci baskısını yapan, “Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi”.

Kırk yılda yazılan kitap

Kitabın yazılışı da ayrı bir macera. Erol Güngör ve Ötüken Yayınevi yöneticileri, onun kitap yazmasının da doktora yazması kadar müşkil olacağını kestiriyorlar. Erol Güngör’ün teklifi ile şöyle bir taktik izliyorlar: Genç’i, müstakbel kitabının telifini peşin almaya ikna ediyorlar ki Genç, kendisini o kitabı yazmaya mecbur ve borçlu hissetsin. Sene 1980! Kitabın fiilen yayınlandığı yıl 2000! Demek ki yayınevi yirmi yıl bekliyor... Diyecektim ki aslında beklemiyor, uğraşıyor. Kitap üç kere diziliyor ve tekrar dağıtılıyor. Kitabın kapağı da yaklaşık

bir o kadar hazırlanıp bozuluyor. Yayınevi’nden kadim dostum Erol Kılınç’la konuştum:
“Osmanlı’nın temel iktisat felsefesini anlatan, giriş bölümündeki orijinal fikirleri muhteşim kısmı -ki kitabın kilit bölümüdür- adeta ayakta yazıp göndermiştir. Bana göre bu müstesna dehâ birikiminin çok küçük bir kısmını ilim âlemine aktarabilmiştir.” dedi.

Herhalde Mehmet Genç’in alamadığı doktora, alınmış ve alınmamışlar arasındaki en değerli doktoralardan! İstanbul Üniversitesi’nin fahri doktorası da dünyadaki benzerleri arasında en yerinde tevcih. Olağanüstü bir devletin olağanüstü felsefesini, olağanüstü bir bilim adamı ve olağanüstü bir yayınevi bize hediye edebilirdi ancak ve çok şükür bu üçü bir araya gelebildi.